

В. Є. Куриляк, кандидат економічних наук,
доцент Тернопільського національного
економічного університету
С. О. Геращенко, кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
та основ підприємництва
Національного гірничого університету

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ: ЕТАПИ ТА КОНЦЕПЦІЇ

У статті розглянуто основні етапи цивілізаційного розвитку світової економіки. Визначено основні події, які впливали на цей розвиток. Подано основні економічні концепції.

В статье рассмотрены основные этапы цивилизационного развития мировой экономики. Определены основные события, которые влияли на это развитие. Представлены основные экономические концепции.

The article deals with the main stages of the civilized development of the world economy. The important events which influenced the development in question are determined. The basic economic conceptions are presented.

Ключові слова. Світова економіка, цивілізація, глобалізація, економічні концепції, тенденції світової економіки.

© В. Є. Куриляк, С. О. Геращенко, 2010

Вступ. Минуле століття можна розглядати як значний історичний простір, у межах якого відбулося чимало визначних змін, які вплинули на цивілізаційний розвиток світової економіки.

Глибокі зміни, що відбулися в ХХ ст. у світовій економіці, розвиток глобалізаційних процесів стимулювали розвиток економічної думки, появу різних економічних концепцій. На нашу думку, уявляється науково цікавим та важливим проаналізувати основні події, які найбільше вплинули на цивілізаційний економічний розвиток, показати напрямки такого впливу.

Мета статті – визначення основних подій та ідей, які формували цивілізаційний ландшафт світової економіки у ХХ ст.

Результати дослідження. Нинішній ландшафт світової економіки визначено під час Другої світової війни переважно з огляду на наслідки Великої депресії. Інституційною основою міжнародних економічних відносин, особливо в аспектах регулювання валютно-фінансових питань, став Міжнародний валютний фонд (1945 р.).

Післявоєнна еволюція фінансово-економічної архітектури світової економіки визначилася поєднанням ряду політичних та економічних подій. Можна виділити 10 найвпливовіших подій, які сформували нинішнє обличчя глобальної економіки (табл. 1).

Таблиця 1

Десять подій, що формували глобальний цивілізаційний ландшафт світової економіки

1	Паризька мирна конференція
2	Велика депресія
3	Друга світова війна
4	Становлення численних економічних центрів
5	Холодна війна
6	Африканські незалежності
7	В'єтнамські війни
8	Глобалізація фінансових ринків
9	Міжнародна боргова криза
10	Колапс комунізму

Складено за [1].

Паризька мирна конференція держав-переможниць (1919–1920 рр), а після цього Велика депресія і Друга світова війна зробили необхідними інституційні зміни глобального характеру й створення наддержавної багатосторонньої фінансової установи – МВФ.

Одночасно почала розвиватися тенденція зі створення численних економічних центрів у ландшафті світової економіки. У 30-ті рр. це Німеччина, Японія; на початку другої половини 50-х рр. ХХ ст. – Саудівська Аравія та ЄС.

Ефект холодної війни треба розглядати, беручи до уваги обмеження членства соціалістичних країн у МВФ і перетворення останнього в “капіталістичний клуб” із домінуванням “англосаксонської економіки”.

Західні держави спонукали до нових реформ в’єтнамській війни, що показали недопустимість насадження євроатлантичних цінностей військовими методами. Особливо яскраво це засвідчили економічні складності в економіці США, зокрема поява жакливної інфляції, загострення соціальних проблем.

Суттєво вплинула на світоцивілізаційні процеси економічного характеру боргова криза, відправними точками якої вважається крах Бреттон-Вудської системи та перший нафтовий шок 1973 р. Кредитна історія світу після цих подій стала по суті історією періодичних загострень проблеми міжнародної заборгованості та криз. Це виражається, зокрема, у дефіциті бюджету таких країн, як Німеччина, Франція, Італія, Іспанія, що відіграють вирішальну роль у забезпеченні економічної стабільності Євросоюзу в цілому, оскільки їхня частка у ВВП становить 19, 14, 11 та 9 % [2].

У другій половині ХХ ст. з макро- і мікроекономік розвинулася самостійна наука “міжнародна економіка”, що, як зазначає Є. Савельєв, “вийшла” з цих наук” [3, 19]. З огляду на публікації МВФ виділимо десять теорій, що формували глобальний цивілізаційний ландшафт світової економіки (табл. 2).

Таблиця 2

Десять ідей, що формували глобальний цивілізаційний ландшафт світової економіки

1	Кейнсіанська макроекономіка
2	Монетарні основи платіжного балансу
3	Макромоделі відкритої економіки
4	Монетаризм
5	Моделі плаваючих валютних курсів
6	Макроекономіка пропозиції
7	Нова класична макроекономіка
8	“Тиха” революція
9	Вашингтонський консенсус
10	Таргетування інфляції

Складено за [1]

Серед зазначених ідей на перше місце треба поставити кейнсіанську макроекономіку. Такий підхід має сенс: міжнародні фінансові організації формувалися і функціонували як кейнсіанські установи для координації макроекономічної політики й запобігання кризовим явищам.

Монетарні основи платіжного балансу змінилися завдяки розробці моделі Полака. Вона дозволила перш за все МВФ давати грошово-кредитне пояснення платіжним балансам країн та аналізувати причини економічних дисбалансів.

Макромоделі відкритої економіки створили теоретичну основу неолібералізму. Вони базуються на моделі Манделла-Флемінга. Сутність її полягає у зведенні дослідження відкритої економіки до двох ринків – товарного і грошового. Взаємодія між ними розглядається через призму процентних ставок і обмінного курсу валюти.

Монетарні концепції стали основою грошово-кредитної політики, яка нині є найголовнішим важелем державного регулювання. Теорія одного з основоположників монетаризму М. Фрідмена цілком орієнтована на практичне застосування і враховує дію психологічного фактора (мотиви поведінки людини) в різних економічних ситуаціях.

Перехід до плаваючих валютних курсів здійснено більшістю країн після краху Бреттон-Вудської системи. Їх використання зменшує вплив зовнішніх факторів на національну економіку і “диктує” необхідність дотримання політики стабільності в усіх сферах життя, недопущення високих темпів інфляції і проведення жорсткої монетарної політики.

Значення макроекономіки пропозиції і нової класичної макроекономіки для розвитку світової економіки позначилося, по-перше, перенесенням зусиль з управління попиту на стимулювання сукупної пропозиції та активізацією виробництва й зайнятості; по-друге, домінуванням принципів асиметричності інформації і раціональності макроекономічних агентів. Ці ідеї орієнтували практиків на проведення політики зниження податків для стимулювання інвестицій та інновацій.

У багатьох країнах домінує значення надавалося ідеям урядового соціалізму. “Тихі” революції знаменували поширення ідей лібералізації щонайменше в економічній сфері (до них можна, зокрема, зарахувати економічні реформи 80-х рр. в Індії, Мексиці і Танзанії, перебудову в СРСР). Наприкінці 80-х процеси економічної лібералізації стали універсальною силою розвитку більшості країн.

Автор “Вашингтонського консенсусу” Дж. Вільямсон презентував у 1989 р. базові принципи економічної політики на час проведення реформ у країнах Латинської Америки. “Консенсус” включав десять рекомендацій: підтримання фіскальної дисципліни; пріоритетність охорони здоров’я, освіти та інфраструктури в державних витратах; зменшення граничних ставок податків; лібералізація фінансових ринків

для підтримання реальної ставки по кредитах на невисокому рівні; вільний обмінний курс; лібералізація зовнішньої торгівлі; зниження обмежень для іноземних інвестицій; приватизація; дерегулювання економіки; захист прав власності.

Ідея таргетування інфляції полягає у визначенні цільового показника (таргета), досягнення якого призведе до стабільності цін у країні. У 1990-х рр. вона захопила економістів як напрям валютної політики, орієнтованої на забезпечення цінової стабільності [4].

Нині суттєво усвідомлення того, що світова економіка увійшла в ту фазу свого розвитку, коли вона потребує становлення нового порядку. Якщо так, то необхідно вичленити нові події та ідеї, які визначають і визначатимуть цей процес. Деякі з них показано в табл. 3 і 4.

Таблиця 3

Якісно нові події, що формують новий глобальний цивілізаційний ландшафт світової економіки

1	Зникнення системи планової економіки в СРСР та інших країнах
2	Економічні реформи в Китаї та Індії
3	Експортоорієнтовані стратегії зростання у Східній Азії
4	Нагромадження величезних валютних резервів у країнах, що розвиваються
5	Світова фінансова криза
6	Енергетичні війни в Європі
7	Самопроголошення Великої двадцятки

Джерело: Авторська розробка.

Недосконалість теперішньої системи міжнародної економіки полягає в тому, що вона не здатна забезпечити передбачуваність розвитку. Особливо явним це стало на фоні нарощування глобальних тенденцій зростання ВВП, збільшення кількості “рівноправних” національних економічних гравців та підвищення рівня зв’язаності національних економік. “На мою думку, – зауважує лауреат Нобелівської премії з економіки 2008 р. П. Кругман, – економіка збилася зі шляху, тому що економісти, як група, сприйняли красу, одягнувши в добре викладену математику, за правду... На жаль, це романтичне бачення економіки призвело більшість економістів до ігнорування всього того, що може піти не так. Вони заплющують очі на обмеження людської раціональності, які найчастіше призводять до бульбашок; до проблем установ; недосконалості ринків – особливо фінансових. Це може призвести операційну систему економіки до раптових, непередбачуваних аварій, а також до небезпек, коли регулятори не вірять у регулювання” [5].

У цілому, оцінка подій, поданих у табл. 3, призводить до виокремлення загальної тенденції, яку можна сформулювати як таку, що похитнула міжнародну економічну систему, котра склалася в середині ХХ ст. і розвивалася за еволюційними принципами.

Таблиця 4

Ідеї і тенденції, що формують новий глобальний цивілізаційний ландшафт світової економіки

1	Міжнародна політична економія
2	Відповідальна глобалізація, орієнтована на багатополарність зростання
3	Збалансоване економічне зростання на основі великої кількості полюсів зростання
4	Теорія достатку і домінування середнього класу
5	Перехід влади у великих фірмах від акціонерів до найманих менеджерів (“техноструктури”)
6	Розширення сфери використання планових методів і паралельне їх існування з ринковими
7	Формування нового світового економічного порядку і світового уряду
8	Економіка знань (інформаційна)

Джерело: складено авторами.

В умовах кардинальної зміни економічної ситуації виникла потреба у формуванні *міжнародної політичної економії* як нового напрямку в економічній науці. Колишня система, як зазначає Р. Зеллік, “канула в лету, і політична економія ХХІ ст. потребує створення нового порядку, що відобразив би всезростаючу роль країн, що розвиваються. Ці країни являють собою джерело потенційного економічного зростання, що може призвести до формування більш збалансованої світової економіки”. Автор вважає, що

нам “потрібна система міжнародної політичної економії, яка відображала б нову багатополярність економічного зростання” [6].

Міжнародна політична економія особливу увагу мала б приділити проблемам виробництва віртуальних грошей, які нині спроможна продукувати світова економіка. Обсяги капіталу, що функціонують поза межами країн походження, фактично перевищують розміри світового ВВП. Відповідно до деяких оцінок сумарна номінальна вартість деривативів, що обертаються на ринку, на початок останньої світової кризи сягнула 600 трлн дол., тоді як світовий ВВП становив близько 55 трлн дол. [7, 99]

У XXI ст. світ увійшов переважно як такий, що розвивається завдяки глобалізації. Стало зрозуміло, що глобальними можуть бути не тільки позитивні тенденції та результати, а й негативні. Це стосується насамперед економічних і фінансових криз, які через глобалізацію стають також глобальними.

З огляду на суперечливий характер наслідків глобалізації слід розвивати концепцію *відповідальної глобалізації*. Вона має стати теоретичною основою реформування глобалізації, спрямування її на скорочення збитків, котрих вона може завдати в разі одночасного розширення кількості і якості благ, що можуть бути отримані завдяки глобалізації.

В умовах відповідальної глобалізації світове співтовариство має розробити і прийняти систему збалансування інтересів усіх держав. Нині виділилася так звана “велика двадцятка”. Проте вона не може певною мірою враховувати позиції кожної з майже 200 країн. Реально за нею закріпити функції міжнародного координатора і сприяння діяльності міжнародних організацій, що мають широке представництво.

Розвиваючи ідею багатополярності, слід виходити з того, що вона не є чимось сталим. Нині, як правило, виділяються такі нові полюси зростання, як Китай і Індія. Однак за умов зміни інвестиційної політики і каналів руху капіталу, реальною є поява конкурентоспроможних полюсів зростання у країнах Латинської Америки, Південно-східної Азії та Близького Сходу.

У цілому правомірно говорити про народження нового образу значної частини планети, як визначає відомий польський економіст Г. Колодко, про формування нового світу, процеси переходу країн з ринком, що формується, на шлях більш-менш ліберальних ринкових і демократичних перетворень [8, 3]. До них можна зарахувати щонайменше 30 держав, які розташовані на просторі від Ельби до Тихого океану і нараховують більше 1,8 млрд жителів. Такі відомі компанії, як “Кока-Кола”, “Юнівелер”, “Колгейт”, “Палмолів”, “Данон”, “Пепсі-Кола” мають від 5 до 15 % прибутків на ринках трьох країн: Китаю, Індії та Індонезії [9, 22].

В аспектах формування нового світу набирає право на визнання теорія достатку, яку вперше детально дослідив Дж. Гелбрейт. Стала зрозумілою маргінальність бідності й домінування середнього класу, на який орієнтовано тепер усі дії корпорацій і держави. Насправді така ідея підтверджувалася лише якісними змінами у США і частково в Європі, що відбулися завдяки бурхливому економічному зростанню 50-х рр. Проте вони поступово набирають ваги і в інших країнах.

У близьких логічних зв'язках з теорією достатку перебуває ідея “техноструктури” – перехід без опору влади у великих фірмах від акціонерів до найманих менеджерів. Фактично така тенденція має розглядатись як зростання вартості кваліфікованих кадрів і занепад значення капіталу в рамках корпорації. Для підтвердження цієї тези є багато фактів не тільки в розвинених країнах. Тут і контроль управлінців над механізмом голосування за дорученнями, і неможливість тримати акціонерів у курсі справ корпорації, і проведення зборів акціонерів у недоступних для більшості їх місцях. “У новітні часи, – зазначає Дж. Гелбрейт,

– важливе значення для економічного прогресу набули складна техніка і високорозвинена організація. Слід очікувати, що влада перейде до тих людей, які досвідчені у справі керівництва організаціям або їх обслуговування” [10, 575–576].

Велика армія науковців і викладачів, які працюють у школах, коледжах, університетах та науково-дослідних проектних, конструкторських інститутах, безпосередньо мають справу з техноструктурою. Теоретики не завжди схильні зараховувати їх до інтелігенції або довгоголових. Професор Гарвардського університету Д. Прас для цієї категорії працівників увів термін “учений стан” у монографії з аналогічною назвою – “The scientific estate” [11]. Дж. Гелбрейт використовує дещо змінений варіант – учений прошарок, зараховуючи до нього й ту частину працівників, яка працює у промисловості й державних організаціях [10, 402]. Посилення впливу цього стану пов'язано з різними факторами, але серед них виділяються такі, як кількісне зростання, політична вага, привілейований доступ до наукових нововведень і майже унікальна роль у системі соціальних нововведень.

Посилення ролі технічних спеціалістів і менеджерів формує ще одну новітню тенденцію – розширення сфери використання планових методів. На рівні корпорацій це простежується добре на прикладі транснаціональних компаній. На макрорівні класичним стає досвід Китаю та інших країн з ринками, що формуються. Хоча в певних формах нині спостерігається у країнах з різним рівнем розвитку паралельне існування і паралельний розвиток двох систем – ринкової та планової. Перша домінує переважно на малих підприємствах і в одноосібних власників, друга – в корпораціях, що тісно взаємодіють з урядами.

Отже, відбувається звуження сфери вільної конкуренції, і держава бере на себе регулювання сукупного доходу, що має витратитися на придбання товарів і послуг, стримуючи зростання цін через підвищення заробітної плати і навпаки. Ця функція державного управління споживчим попитом особливо важливою стає в аспектах запобігання кризам на основі забезпечення високого рівня зайнятості. Вона

певною мірою розвивається в суперечності з цілями корпорації щодо нарощування виробництва товарів і використання апарату навіювання й переконання у формі реклами. Особливо важливе значення функція набуває з огляду на те, що нова продукція корпорацій може з'явитися на ринку в час депресії та кризи і зробити неможливою окупність великих капіталовкладень.

Глобалізація економічних процесів, особливо світова фінансова криза 2008 р., засвідчили необхідність визначення систем і методів управління інтегрованою світовою економікою. Вони мають забезпечити співіснування суб'єктів економічної діяльності на основі принципів рівності, поваги до національного суверенітету та узгодження міжнародних інтересів. Для цього необхідно переосмислити ефективність чинних міжнародних інституцій, напрямки їх розвитку і доцільність створення нових.

В економічній літературі нині можна часто зустріти публікації, в яких висловлюється незадоволення існуючими інститутами. За оцінкою Ф. Фукуями, “у сучасному світі не існує міжнародних інститутів, здатних обґрунтувати легітимність колективних акцій, тому першорядним завданням нового покоління політиків є створення нових інститутів, здатних домогтися оптимальної рівноваги між легітимністю та ефективністю. Після двох з гаком сторіч політичного розвитку в нас є відносно добре розуміння того, як створюються інститути, що діють у встановлених рамках та підпорядковані світовому співтовариству і в той же час ефективні відносно окремих держав за схемою “зверху-вниз”. Однак у нас нині немає адекватних інститутів, пристосованих для горизонтальної міждержавної взаємодії” [12, 207].

Висновки. Минув століття можна охарактеризувати як період великих подій, великих змін у світовій економіці. Важливо при цьому бачити пріоритети, тобто ті події, які найсильніше вплинули на хід світових економічних процесів. Світовий економічний розвиток відображається і в еволюції теоретичних доктрин, які акцентували увагу на пошуку рушійних сил та закономірностей такого розвитку.

Література

1. Boughton J. M. The IMF and the Force of History: Ten Events and Ten Ideas That Have Shaped the Institution [Електронний ресурс] // IMF Working Paper. –2004. – May. – P. 1–25. – Режим доступу : <http://www.imf.org>
2. Пацієвський С. С. Криза євро і фінансово-боргова криза Євросоюзу / С. С. Пацієвський [Електронний ресурс] // Електронне наукове фахове видання Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України “Ефективна економіка”. – 16.05.2010. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua>.
3. Савельєв Є. В. Міжнародна економіка: підручник / Савельєв Є. В. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 622 с.
4. Schaechter A. Adopting Inflation Targeting: Practical Issues for Emerging Market Countries [Електронний ресурс]. – International Monetary Fund: December 19, 2000. – Режим доступу : <http://www.imf.org>
5. Krugman P. How Did Economists Get It So Wrong? [Електронний ресурс] // The New York Times. – 2009. – 2 September. – Режим доступу : <http://www.nytimes.com>
6. Zoellick S. The World Bank Group Beyond the Crisis [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://web.worldbank.org>
7. Дунаева Е. Теории цен и глобализация / Е. Дунаева // Мировая экономика и международные отношения. – 2010. – № 4. – С. 93–100.
8. Колодко Г. Великая трансформация. Могло ли быть лучше? Будет ли лучше? / Гжегож Колодко // Мировая экономика и международные отношения. – 2010. – № 4. – С. 3–14.
9. Шанкар С. Как добиться успеха на развивающихся рынках / Шанкар Сатиш, Чарльз Ормистон, Николас Блох, Роберт Шаус, Виджай Вишвант // Современная практика управления. – 2008. – № 5. – С. 22–30.
10. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество : пер. с англ. / Гэлбрейт Дж. – М. : Транзиткнига ; СПб. : Terra Fantastica, 2004. – 602 с.
11. Price, Don K. The scientific estate / Don K. Price. – Cambridge, Mass., Belknap Press of Harvard University Press, 1965. – P. 327.
12. Фукуяма Ф. Америка на распутье: демократия, власть и неоконсервативное наследие / Фрэнсис Фукуяма ; пер с англ. А. Георгиева. – М. : АСТ ; АСТ Москва ; Хранитель, 2007. – 282 с.